

De vier Credens-deurtjes, stille getuigen van 800 jaar Sint-Martinuskerk.

Het gaat hier om vier eiken deurtjes die, op grond van een aantal duidelijke aanwijzingen en in samenhang met het artikel "De vroegste geschiedenis van Halsteren en van de Sint-Martinuskerk", met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid teruggaan tot de eerste bouw van de kerk: rond 1240, bijna 800 jaar geleden. De tijd van de laatste kruistochten.

In 1968 stonden wat stoffige houten voorwerpen tussen de vuilniszakken in het halletje bij de ingang. Deze oude rommel stond kennelijk bij iedere schoonmaakbeurt dermate hinderlijk in de weg dat men besloten had het maar bij het oud vuil te zetten, op het moment dat de vuilniswaggen spoedig zou komen.

Dat het mogelijk om zeer oude relictten uit de kerk kon gaan, was bij niemand opgekomen.

Wat stond daar eigenlijk? Op het eerste gezicht een kapstok, een onvolledig ophangrek en vier gehavende deurtjes.

Veertig jaar later kwam in de kast bij de koffiehoeke nog een gedraaide, zeer gladde eiken stang tevoorschijn. Die was kennelijk bij het opruimen over het hoofd gezien, want hij bleek exact in het ophangrek te passen. Na veertig jaar dus weer herenigd tot wat later een lavaborek bleek te zijn. Dat was het handdoekenrek voor de priester, een van de voorgeschreven attributen die thuishoorden in de sacristie.

Aanvankelijk was het de bedoeling van de vier deurtjes een kast te maken voor de kerk. Dat bleek onmogelijk, in de eerste plaats al omdat ze kromgetrokken waren (scheluw). Maar er was veel meer aan de hand. Ze vertoonden sporen van een zeer lang verleden.

Langdurige bestudering van de vier deurtjes leidde tenslotte tot de ontdekking van een aantal interessante gegevens.

Eerste constatering: ze bleken op grond van de plaatsing van de buiten- en de binnenkrukjes onderdeel te zijn geweest van één horizontaal meubel: ze konden maar op één manier gebruikt worden. De twee buitenste deurtjes gaven met een krukje in de bovenhoek toegang

tot de binnendeurtjes. Deze zijn slechts voorzien van een binnen krukje. Daardoor zijn ze alleen via de buitendeurtjes te bedienen. (Helaas is het krukje uit het linker deurtje verdwenen, maar het draaigat zit er nog.)

De deurtjes hebben niet boven elkaar gezeten omdat in die positie de krukjes van de binnendeurtjes niet via de bodem van de bovenkast te bereiken zouden zijn geweest. Dit alles duidt dus duidelijk op een meubel met horizontaal geplaatste deurtjes.

Dat verwijst naar een meubel dat het belangrijkste onderdeel van een sacristie vormde (en vormt). We hebben zo goed als zeker te maken met een sacristie-**credens**.

Zo'n credensmeubel behoorde (en behoort) tot de verplichte inrichting van de sacristie. In dit brede en tamelijk diepe meubel konden onder meer boeken, liturgisch vaatwerk, wierook, kaarsen, monstrans en gewaden (platliggend in een lade) worden opgeborgen. Het diende tevens als tafel waarvoor de priester zich kleepte en zich op de mis voorbereidde.

De maten van deze deurtjes zijn zodanig dat het volledige meubel precies tegen de achterkant van de sacristie paste.

Is er, naast het ontbreken van de buitenkrukjes aan de middelste deurtjes, nog meer bewijs dat de vier deurtjes bij elkaar gehoord hebben?

De oorspronkelijke kerk, gebouwd rond 1240 (Zie "De vroegste geschiedenis van Halsteren en van de Sint-Martinuskerk") bestond uit een toren en een zaalkerkje. De ruimte van dat kerkje valt te situeren tussen de huidige zuilen en het koor. Gebruikelijk was om in die situatie een kleine sacristie te bouwen tegen de kerkmuur, aan de zuidkant, op de scheiding met de toren. Rond 1300 werd de kerk uitgebreid met een volwaardig priesterkoor met daartegen, aan de zuidkant, een grotere sacristie. Er was dus nu ruimte voor een groter credensmeubel. Tegenwoordig zou men een nieuw meubel bestellen, maar in die tijd ging dat heel anders. Hout was zeldzaam en kostbaar, boomstammen moesten per schip vanuit de Eifel of de Ardennen worden aangevoerd en daarna met de hand in planken worden gezaagd en geëgaliseerd. Men heeft dus de twee bestaande deurtjes gehandhaafd en twee extra deurtjes gekopieerd naar het model van de oorspronkelijke deurtjes.

Duidelijk waarneembaar is dat de midden deurtjes tot een andere bouwperiode behoren. Het kraalprofiel rondom de panelen en het profiel van de gefreesde bovenkant van de nieuwe deurtjes wijkt af van het profiel van de oude deurtjes. De verschillen in gehanteerde freesbeitels wijzen op een andere bouwfase.

Nog een verschil: de oudste (buitenste) deurtjes hebben ijzeren scharnieren, die bij de gekopieerde deurtjes zijn van brons. Ook het eikenhout wijkt in kwaliteit en kleur af. Dat de midden deurtjes minder hoog zijn, valt te verklaren vanuit de mogelijkheid dat daarmee ruimte werd gecreëerd voor een lade waarin de liturgische gewaden plat konden worden opgeborgen.

Belangrijke verschillen, want ze wijzen op twee gescheiden bouwperiodes!

En daaraan moet nog een constatering worden toegevoegd: in de hele geschiedenis van de kerk is er maar één moment aan te wijzen waarop er een nieuwe grotere sacristie is gebouwd: dat moet rond 1300 hebben plaatsgevonden, misschien zelfs eerder, in ieder geval vóór 1315.

Kort na deze datum werd namelijk Europa geteisterd door enige hevige natuurrampen, met hongersnood en vele slachtoffers tot gevolg. Kronieken uit die tijd vermelden het eten van het noodzakelijke vee (paarden, koeien, schapen) en ook gras. Er zijn zelfs meldingen van kannibalisme.

Vanaf 1350 werd onze streek getroffen door een hevige pestepidemie die in heel Europa het leven kostte aan één derde van de bevolking. Er deden zich nog diverse herhaal-epidemieën voor.

Het ligt dus niet voor de hand dat zich in deze periode uitbreidingen van de kerk hebben voorgedaan.

Uit een rekening van een Mechelse ambachtsman uit 1441, gericht aan de kerkmeesters, valt te concluderen dat toen de voorbereidingen voor de grote uitbreiding van de kerk (tussen ong. 1440 en 1502) al geruime tijd in gang waren gezet of dat men met de bouw wellicht al begonnen was.

Belangrijke constatering: bij die uitbreiding (met de toen gebruikelijke kleine ijsselsteentjes) is voortgebouwd op de met grote bakstenen opgetrokken ondermuren van een reeds bestaand koor en een reeds bestaande sacristie.

Bij de deurtjes valt onmiddellijk nog iets op wat **bepalend is voor de ouderdom van het**

gehele meubel: de sterk afgeschuinde zij- en onderkanten. De zijkanten (tegenover de scharnieren) heeft men vele malen met een schaaf moeten aanpassen aan de gevolgen van de voortschrijdende verzakking, bij de onderkanten heeft men daarvoor een zaag gebruikt. **Deze afschuiningen zijn dermate ingrijpend dat ze getuigen van een eeuwenlange verzakking van de bodem van het kerkship, het koor en de sacristie.** Het is aannemelijk dat via het frame ook het bovenblad is mee verzakt.

Die verzakkingen vallen te verklaren uit, ook hier weer, een objectieve constatering. Voorafgaand aan de bouw van het koor heeft men het bouwterrein een halve meter opgehoogd. (De aanleiding hiertoe is beschreven in het reeds geciteerde artikel over de vroegste geschiedenis van de kerk). Bij de restauratie van 1961-1962 zijn, op een halve meter onder de huidige vloer, restanten gevonden van de noordelijke kerkdeur en van de vloer van het oorspronkelijke zaalkerkje uit ongeveer 1240. Bij de grote uitbreiding van de kerk, ong. 1440-1502, heeft men de vloer van het schip op gelijke hoogte gebracht met die van het koor. Ook de toren werd daarbij een halve meter ingegraven, zowel buiten als binnen.

Door die ophoging ontstond een zacht en onstabiel terrein onder de vloer van het schip, het koor en de sacristie. Dat verklaart een eeuwenlange verzakking van de vloeren.

De toren daarentegen is gefundeerd op een gedurende één of twee ijsstijden opgewaaide en ingeklonken harde zanddeklaag. Dat kan verklaren waarom hij in bijna 800 jaar nauwelijks is verzakt. De voorkant wijkt wel enigszins westwaarts, maar dat is nauwelijks waarneembaar (alleen door het regenwater dat vanaf de westelijke druiplijst de grond op een iets grotere afstand raakt). Ook de buitenmuren van schip, zijbeuken, koor en sacristie zijn gefundeerd op deze compacte harde zanddeklaag. De zuilen tussen het schip en de zijbeuken zijn vrijwel zeker gefundeerd op de oude fundering van de muren van het oorspronkelijke zaalkerkje uit ongeveer 1240.

Door de voortdurende verzakking van de vloeren heeft men in 1782 moeten besluiten om tijdens een grote restauratie ook alle vloeren (met bijbehorende grafstenen) opnieuw aan te leggen. Datzelfde is nogmaals gebeurd bij de grote restauratie van 1961-1962.

Niettemin viel, op 8 december 2018, bij de plaatsing van het Pels en Van Leeuwen koororgel, te constateren dat de bodem van het koor naar het midden toe weer enigszins was verzakt. Aan de muurkant bij de fundering blijkt de bodem minder te verzakken dan in het midden.

Resteert nog de grote vraag: **hoe konden die deurtjes bijna 8 eeuwen in de kerk blijven?** Ook hier zijn duidelijke oorzaken aan te wijzen.

De katholieken hebben vier eeuwen lang hun kerk kunnen behouden, tot 1647.

In dat jaar besloot het overwegend protestantse Bergse bestuur hun de kerk te ontnemen en aan de Nederduits Gereformeerden te geven. De sacristie bleef in functie, maar heette voortaan consistorie.

Onder het Franse bewind kwamen de katholieken weer in het bezit van hun oude kerk (1799). Gedurende enige jaren hebben ze de kerk opnieuw ingericht. De sacristie was toen kennelijk dermate vervallen dat ze een compleet nieuw ingerichte sacristie hebben laten bouwen, tegenover de oude. (Let op de twee deuren. Die zaten ook bij de oude sacristie, maar bij de restauratie van 1961-1962 is de tweede deur vervallen.) De oude sacristie werd intact gelaten, de volkomen verzakte credens heeft men er niet uitgesloopt.

Omdat voor het groeiende aantal katholieken de kerk tenslotte te klein werd, is in 1912 de nieuwe Quirinuskerk ingewijd. Deze werd uiteraard voorzien van een grote aangebouwde sacristie met daarin een nieuw credensmeubel.

Vanaf dat moment veranderde de oude kerk in een locatie voor uiteenlopende activiteiten en in een bergruimte voor velerlei zaken.

Pas bij de grote restauratie van 1961-1962 werd de oude sacristie ontruimd en volledig gerestaureerd. Daarbij heeft men de nog min of meer gave credensdeurtjes, het psalmbord en het lavaborek willen sparen en daarom opgeborgen op de toren- of kerkzolder.

Dat is al heel bijzonder, omdat er toen veel spullen zijn weggegooid. Daartoe behoorde onder andere de smeedijzeren ophangkraan van de doopvont van 1549 die, ook hier weer, bij wonderbaarlijk toeval, uit het af te voeren puin kon worden gered.

Resumerend:

De credensdeurtjes hebben effectief dienstgedaan tussen ongeveer 1240 en 1799, vijf en een halve eeuw lang.

Tot 1961 hebben ze nog ruim 160 jaar deel uitgemaakt van een verzakte en onbruikbare credens in een verlaten sacristie.

Nadat ze in 1968 bij wonderbaarlijk toeval nog konden worden gered van de in aantocht zijnde kraakwagen, zijn ze opgeslagen, om tenslotte in 2022 weer een plaatsje te vinden in de kerk waar ze bijna 800 jaar eerder werden geïnstalleerd en waar ze gedurende vijf en een halve eeuw talloze pastoors en dominees mochten dienen.

Het zijn, met zeer waarschijnlijk ook de toegangsdeur tot de traptoren, zeldzaam oude relictten waar weinig kerken op kunnen bogen en waar we trots op mogen zijn.